

Dr. Ilona Vaškevičiūtė

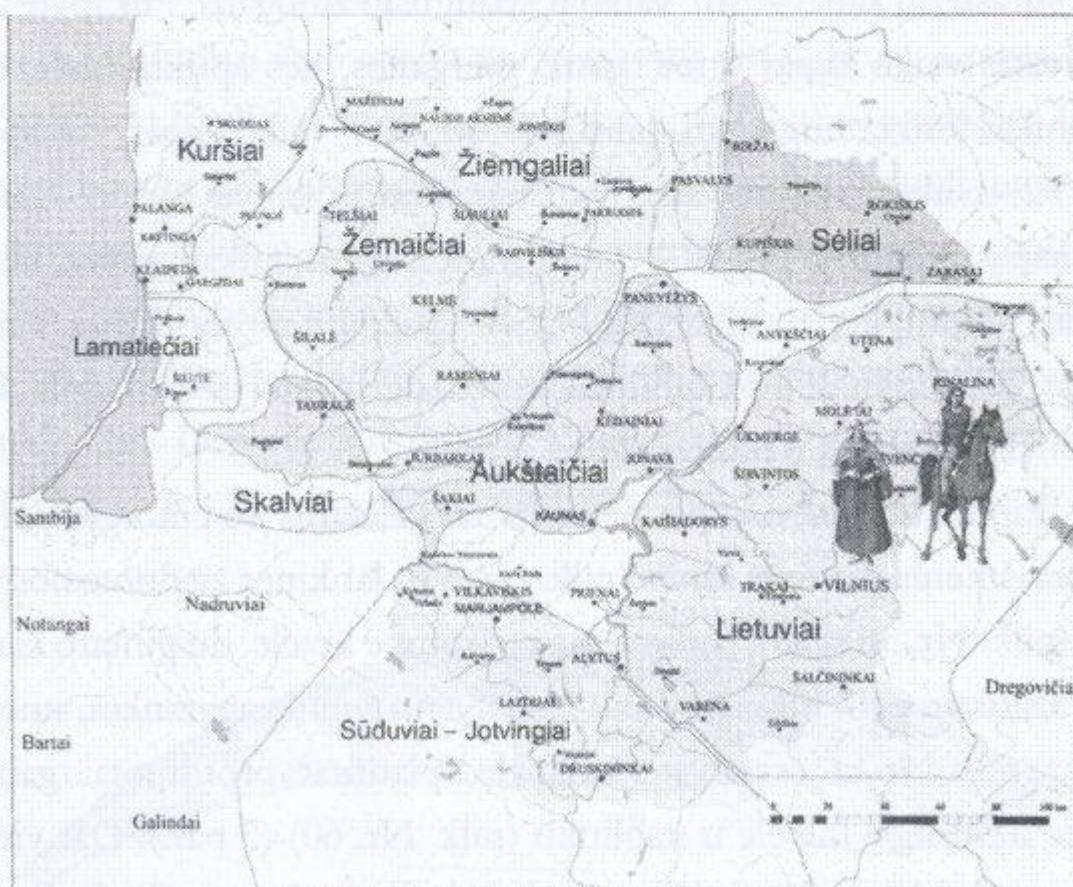
Archeologė. Lietuvos istorijos institutas

ŽIEMGALIU IR AUKŠTAICIU RYŠIU BEIEŠKANT

Prieistorės laikotarpiu dab. Lietuvos teritorijoje gyvavusios kultūros ir gentys per amžius ne kartą keitė savo ribas. Prieš 1000 metų dab. Panevėžio rajonas „jéjo“ į aukštaičių genties teritoriją (1 pav.), o dar anksčiau, vadinamajame Romėniškajame periode, arba senajame geležies amžiuje, čia egzistavo Šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos pilkapių su akmenų vainikais kultūrinė sritis (2 pav.). Galbūt šios srities ribos ir nepriėjo prie dab. Panevėžio miesto, bet gerai visiems žinomas Berčiūnų pilkapynas būtų pats tolimiausias pietryčių kryptim nutolęs šios kultūros paminklas. Kaip žinia, iš šios kultūrinės srities, jai suirus, išsirutulioja ir žiemgalių gentis, kurios pietryčių riba vedama dab. Panevėžio rajono šiauriniu pakraščiu (I. Vaškevičiūtė, 2004, 92). Berčiūnų pilkapynas dėl savo geografinės padėties ir chronologijos (vienas velyviausių šios kultūros paminklų) lieka vienu iš svarbiausių paminklų Šiaurės Lietuvos ir Pietų Latvijos pilkapių su akmenų vainikais kultūrinės srities tyrimuose.

Deja, šis pilkapynas susilaukė tik neatidėliotinų gelbėjimo tikslais atliktų tyrinėjimų. Nors pats pilkapynas yra žinomas seniai, juo domėjosi Dubois de Montpereux, 1909 m. jį tyrė I. Abramovas, 1948 m. ir 1968 m. juos žvalgė MA Istorijos instituto (dab. Lietuvos istorijos institutas) archeologai, o 1975 m. ir 1982 m. – kultūros paveldo centro archeologai (buv. MMT). Surinkti iš gyventojų radiniai buvo saugomi Kauno karų ir Panevėžio krašto muziejuose. Žvalgomujų eks-

pedicijų metu patikslintas pilkapių skaičius – 1989 m. jų suskaičiuota 69 (iki tol buvo žinoma tik 40 sampilų). Pilkapiai labai apardyti – iškašinėti duobėmis, kai kurių sampilų vainikai išardyti nurinkus nuo jų akmenis, kai kurių pilkapių išlikę tik nežymūs fragmentai, o pilkapyną žaloja jo teritorijoje esančios sodybos, kurių daržuose ir kiemuose taip pat yra pilkapių likučių. 1989 m. P. Tebelškis ištyrė labiausiai suardytų 4 pilkapių liekanas (Nr. 53, 55, 56 71) (P. Tebeiškis, 1990, p. 68-71). 1992 m. 6 pilkapius (Nr. 34, 51, 54, 60, 62, 63) ištyrė I. Vaškevičiūtė, 1993 m. S. Urbanavičienė ištyrė 5 pilkapius (Nr. 52, 58, 59, 64, 73) (S. Urbanavičienė, I. Vaškevičiūtė, 1992, p. 113-119). Dar 10 pilkapių S. Urbanavičienė ištyrė 1995 ir 1996 m. (Nr. 19, 27, 32, 33, 35, 37, 57, 61, 69, 70). (S. Urbanavičienė, 1999, p. 86-98; 1998, p. 168-169).

1 pav. Lietuvos gentys, aukštaičiai (pagal E.Jovaišą)

Taigi iš viso ištirti 25 labiausiai apardyti pilkapių. Apibendrinant tyrinėjimus galima konstatuoti, jog pilkapius juosė 8-10 m skersmens akmenų vainikas. Dažniausiai jis būna vieno aukšto, bet būta pilkapių, kurie apjuosti ir dviejų aukštų vainiku (Nr. 19, 33, 71), o kai kurių vainikų akmenys sujungti mažesniais apskaldytais akmenukais (Nr. 58). Beje, akmenys, supantys pilkapij, dideli: nuo 50x50x60 cm iki 100x80x60 cm dydžio, tai išskiria ši pilkapyną iš kitų šios kultūros paminklų. Tik viename pilkapyje buvęs akmenų grindinys (Nr. 60). Tokie grindiniai ypač paplitę vakariniame šios kultūros pakraštyje (Michelbertas, 1997). Kaip ir kituose pilkapynuose, čia laidota po keletą žmonių viename pilkapyje. Tačiau nesuardytų kapų surasta vien keiliuose pilkapiuose, kituose nustatytas tik galimas mažiausias palaidotujų skaičius – 3-4 individai. Geriau išlikę kapai tik pilkapyje Nr. 56. Čia surasti du kapai – 2 m. vaiko ir suaugusio žmogaus. Pilkapyje Nr. 54 rastas vaiko kapas (greičiausiai mergaitės, nes aptiktas geležinis peiliukas lenkta nugarėle), pilkapyje Nr. 60 – vaiko kapas, pilkapyje Nr. 62 – išlikę du kapai, vaiko ir suaugusiojo, pilkapyje Nr. 58 – kūdikio kapas, pilkapyje Nr. 50 – vyro ir moters kapai, pilkapyje Nr. 32 – 4 kapai, iš kurių geriau išlikęs tik Nr. 4 – 20-25 m. moters kapas. Vaikų kapai kiek geriau išlikę. Galbūt tai atsitiko dėl to, kad jie buvo palaidoti ne pilkazio centre, o pakraščiuose.

Įkapių surinkta taip pat nedaug. Tai geležinis 16 cm ilgio peilis, siauraašmenis pentinis kirvis (pilk. Nr. 57), lankinės žieduotosios segės (pilk. Nr. 56 ir 58), lankinė segė trikampe kojele, du gintaro karoliai, atsitiktinai surastos dvi vaikiškos žalvario įvijinės apyrankės, smeigtukas (pilk. Nr. 56), sidabrinė antkaklė išplatintais profiliuotais galais, kurie užsibaigia kilpele ir kabliuku (pilk. Nr. 60) (3 pav.). Dar viena tokia antkaklė, A. Tautavičiaus žodine informacija, yra Sankt Peter-

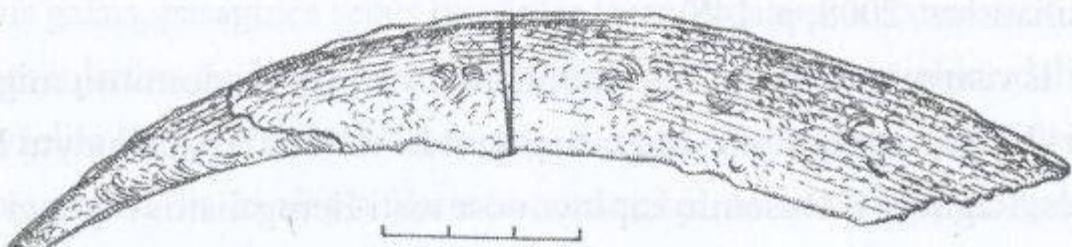

2 pav. I–V a. baltų kultūros Lietuvoje:

- 1) Vakarų Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra,
- 2) Pilkapių kultūra,
- 3) Nemuno žemupio plokštinių kapinynų kultūra,
- 4) Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų kultūra,
- 5) Rytų Lietuvos 350–450 m. pilkapiai,
- 6) Užnemunės laidojimo paminklai (pagal E. Jovaišą)

Archeologinės kultūros
Senajame geležies amžiuje
Lietuvos teritorijoje.

burgo Ermitažo muziejaus rinkiniuose su nurodyta radimo vieta – Lietuva. Didelė tikimybė, jog ją rado ar gavo iš vietinių gyventojų Berčiūnuose besilankantis I. Abramovas. Nors antkaklė ir labai graži bei reta, tačiau mums šiuo atveju yra svarbesni kiti radiniai – segės, nes jos gali gana tiksliai datuoti kapus, ir peiliukas lenkta nugarėle. Taigi segės – lankinė žieduotoji datuojama IV a. pab. – V a. pirmaja puse (A. Tautavičius, 1996, p. 195) ir trikampe kojele V-VI amžiumi (ten pat, p. 198). Remiantis segėmis, pilkapiai datuoti V amžiumi. Vadinas, Berčiūnų pilkapynas iš tiesų yra vienas vėlyviausių šios kultūros paminklų dab. Lietuvos teritorijoje. Kitas mus dominantis radinys yra vaiko kapelyje surastas geležinis peiliukas lenkta nugarėle (4 pav.). Šis

4 pav. Peiliukas lenkta viršūne. Berčiūnų pilkapynas, Panevėžio r.

radinukas mums įdomus kultūriniu aspektu. Kaip žinia, tokie peiliukai pradėti naudoti jau II a. (M. Michelbertas, 1986, p. 163), gausiausiai randami Šiaurės Lietuvoje ir Žemaitijoje. Vélesniame laikotarpyje, jau susiformavus gentims, matome, jog tokie peiliukai tampa žiemgalių moterų būdingiausiu darbo įrankiu ir kartu – įkape (I. Vaškevičiūtė, 2004, p. 43). Žiemgalioje jie randami gerokai dažniau nei kituose baltų kraštuose, todėl galima teigti, jog būtent iš šios srities jie plito tiek į rytus, tiek ir į pietryčius. Taigi peiliukų lenkta nugarėle pasirodymas aukštaičių žemėse rodo buvusius ryšius tarp šių žemių gyventojų.

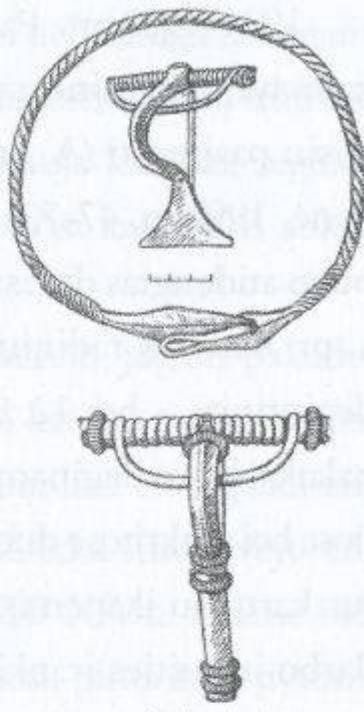
Be jokios abejonės, tų ryšių būta gerokai glaudesnių ir gausesnių, tačiau dėl mažo tirtų paminklų skaičiaus, ypač dab. Panevėžio r., jie yra sunkiai įrodomi. Siek tiek daugiau žinių apie žiemgalių ir aukštaičių ryšius turime iš daug vėlyvesnio periodo.

Po ilgų ir žiaurių kovų su Livonijos ordinu, 1290 m. kritus paskutiniams žiemgalių forpostui Sidabrės piliai, prasidėjo tiems laikams nematyto masto žiemgalių migracija – ir priverstinė (šiaurinėje dalyje), ir „savanoriška“ (pietinėje dalyje). Apie žiemgalių migraciją žinių teikia tiek rašytiniai, tiek ir archeologijos šaltiniai. Rašytinių šaltinių yra užfiksuotos net 4 buvusios migracijos (Zemgaïi, 2003, p. 98). Yra žinomas ir kryptys, kur pabėgę žiemgaliai įsikūrė (A. Dubonis, 2004, p. 87-90; Zemgaïi, 2003, p. 98; E. Vasiliauskas, 2008, p. 147). Viena migracijos krypčių nurodoma ir Upytės žemė (Zemgaïi, 2003, p. 99; E. Vasiliauskas, 2008, p. 148).

Iš visų minėtų migracijos krypčių mus labiausiai domintų migracija į Upytės žemę. Tokią migraciją, anot E. Vasiliausko, paliudyti Barinės, Raguvos ir Ruseinių kapinynuose rasti žiemgaliams būdingi radiniai (E. Vasiliauskas, 2008, p. 148).

Viena migracijos krypčių galėjo būti ir Upytės žemė. Didesnės abejonės apninka, kai norima surasti žiemgalių kapus minėtose žemėse. Literatūroje gerai yra žinomas Jakštaičių–Meškių kapinynas. Tai XII–XIII a. laidojimo paminklas, rastas žemaičių žemėje, tačiau dalis kapų skirtini žiemgalių išeiviams. Visi griautiniai kapai skiriame žiemgaliams, o degintiniai – žemaičiams (V. Urbanavičius, 1974, p. 63–67; V. Urbanavičius, 1976, p. 129–134.) Tokias išvadas leidžia daryti ir laidojimo būdas – žemaičiai jau nuo X a. pabaigos mirusiuosius pradeda laidoti su degintus, nors galutinai „mirusiuų deginimo paprotys įsigali tik XII–XIII a.“ (A. Tautavičius, 1996, Nr. 2 (9), p. 4), o žiemgaliai laikėsi inhumacijos papročio. Be to, tokias išvadas leidžia daryti ir rastos įkapės.

Visai kita padėtis susiklosto, kai norima rasti žiemgalių kapus Upytės žemėje. Ernestas Vasiliauskas, tyrinėjės vėlyvą žiemgalių kultūrą (Žiemgala, 2008), nurodo, jog žiemgaliai migravo į aukštaičių Upytės žemę (ten pat, p. 148). Tai, autoriaus nuomone, „patvirtina archeologinė medžiaga iš tyrinėtų Barinės, Raguvos ir Ruseinių kapinynų, kur buvo rastos žiemgaliams būdingos pasaginės segės daugiakampiais galais, pasaginės segės buoželės formos galais, ankstyvosios kaltinės ir lietos, žiedai pastorinta ir paplatinta tordiruota priekine dalimi, kryželiai bei kiti radiniai“ (ten pat, p. 148). Tad pabandykim plačiau panagrinėti, ką gi slepia Barinės senkapiai? Ar iš tikruju čia galima aptikti ir žiemgalių pabėgelių kapų?

3 pav. Antkaklės, segės.
Berčiūnų pilkapynas,
Panevėžio r.

1981-1982 m. Panevėžio muziejaus archeologė Alfreda Striaukaitė tyrinėjo minėtą paminklą. Jos tyrimų duomenimis čia ir pabandyti pasiremti (A. Striaukaitė, 1981; A. Striaukaitė, 1982; A. Petrulienė, 1992, p. 47-72). Per kelis tyrimo sezonus Barinės senkapiuose buvo atidengtas didesnis nei 800 kv. m plotas, surinkta apie 300 X-XV a. pr. datuotų radinių, surasti 44 žmonių kapai – 2 griautiniai ir 42 degintiniai – bei 12 žirgų kapų. Nustatyta, jog X-XV a. pr. žmonių palaikai buvo deginami laužavietėse ir laidojami žemėje įrengtose ovaliose bei apskritose duobėse, perkeliant moliniais indais sudegintus kaulus kartu su įkapėmis bei degėsiais, pridedant nedegintų papuošalų, darbo ir buities įrankių. Tame pat kapinyne buvo laidojami ir nedeginti žirgai. Šiaurinėje senkapio dalyje mirusieji laidoti su nedegintais žirgais. Žirgų kapai įrengti šalia arba po degintiniai kapais (ten pat). Taigi nedegintų kapų turime tik 2. Vienas visai be įkapių, kitame kape buvęs geležinis peiliukas. Taigi griautiniai kapai lieka „nebylūs“. Degintiniai kapai išlikę geriau.

Rasta ir labai turttingų kapų, juose buvo net ir 45 radiniai (k. 24). Dauguma įkapių apdegusios, kitos – nepabuvusios ugnje. Kokios gi įkapės dominuoja degintiniuose Barinės kapyno kapuose? Ginklų rasta tik keliuose kapuose. Tai ietigaliai. Visi įmoviniai, jų plunksnos su aiškiomis briaunomis ir turi aiškius perėjimus iš plunksnos į įmovą (k. 18, 27). Iki XII a. tyrinėtuose žiemgalių kapynuose rasti ietigaliai skyrėsi nuo kitose gentyse naudotų kaip tik tuo, jog jų plunksnos neturėjo aiškių briaunu, o perėjimas iš plunksnos į įmovą buvo nežymus (I. Vaškevičiūtė, 2004, p. 51). Kokius ietigalius naudojo žiemgaliai XIII-XIV a., pasakyti sunku, nes tuo laikotarpiu datuojamų bent jau Lietuvos teritorijoje tyrinėtų žiemgalių kapynų neturime. Todėl teigt, jog žiemgaliai taip drastiškai XIII-XIV a. pakeitė ietigalius, nedrįsčiau. Darbo įrankių

rasta nedaug. Tai keli verpsteliai (beje, įkapių visai nebūdinga žiemgalių kapams), ylos, galastuvai, svoreliai. Kiek iškalbingesni turėtų būti kapuose rasti papuošalai. Šiai įkapių grupei atstovauja karoliai, segės ir žiedai. Karolių rasta per 40 vienetų 8 kapuose. Visi karoliai iš stiklo, žalsvi, gelsvi ar melsvai pilki, pabuvę ugnyje.

Lyginant šį kapinyną su žiemgališkais, akivaizdu, jog čia palaidotujų su karoliais yra gerokai daugiau – net 18%, kai tuo tarpu kituose paminkluose jie sudaro 1-2%. Taigi nemanyčiau, kad žiemgaliai taip greitai ir drastiškai ėmė keisti savo papročius. Žiedai šiuo atveju taip pat mums reikiamos informacijos nesuteiks. XIII-XIV a. visame baltoje regione plinta naujos formos žiedai, paplatinta, pinta arba pynimą imituojančia priekine dalimi, prasikeičiančiais galais. Tokie rasti ir šiam kapinyne.

Taigi lieka segės. Rastasias galima išskirti į dvi grupes: pasaginių ir plokštines. Pastarosios apskritos, kiauru viduriu, ornamentuotos augaliniu ornamentu, datuotos XIV a. (A. Petrulienė, 1992, p. 51). Tokios formos segės pradėtos nešioti XIII-XIV a. Kuriai sričiai ar kokiai etninei grupei būdingos šios segės? Iš šių mūsų klausimą vienareikšmį atsakymą pateikia V. Urbanavičius: „Paplitimo centras – Lietuva. Kai myniniuose kraštuose jų yra gerokai mažiau“ (V. Urbanavičius, S. Urbanavičienė, 1988, p. 28). R. Volkaitė-Kulikauskienė mano, jog tokį segių gamyba jau galėjusi būti masinė (R. Volkaitė-Kulikauskienė, 1997, p. 99). Taigi kalbėti apie kokį nors „žiemgališkumą“ remiantis šia įkapių grupe būtų nelogiška.

Lieka pasaginės segės. Jų rasta gausiausiai – 16 vienetų. Dalis jų – miniatiūrinės. Dauguma rastujų pasaginių segių – storėjančiais paplatintais galais ir ornamentuotu lankeliu, viena užsibaigia aguonišiais galais, viena daugiakampiais ir viena – aukštais cilindriniais ga-

lais. Miniatiūrinės segės suplotomis aguoninėmis ir buoželinėmis galvutėmis. Tradicija nešioti pasaginių seges pastebima jau nuo VIII a. pab. (LAA, 1978, p. 47). Pasaginės segės greitai išplinta, jomis puoštaisi iki pat XVII amžiaus (V. Urbanavičius, 1969, p. 111-120). Tai papuošalų tipas, būdingas be išimties visoms baltų (ir ne tik) gentims. Tiesa, galima išskirti segių grupes, kurios labiau būdingos kokiai nors vienai genčiai. Pvz., segės gyvūniniais galais gausėnės Kurše, aguoniniais – Žiemgaloje. Tačiau priskirti kokią vieną segių formą tik vienai genčiai néra pagrindo. Be to, jau vėlyvajame geležies amžiuje prasidėjės genčių konsolidacijos procesas (R. Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 43), be jokios abejonių, turėjo įtakos ir materialinės kultūros tradicijoms. Kartu po visą kraštą plinta vienodų formų ir ornamentų juvelyriniai dirbiniai. XIII-XIV a. šis procesas jau tampa visuotinis.

Miniatiūrinės segės datuojamos XII-XIII a. (E. Vasiliauskas, 2005, p. 137). Žiemgaloje jos išplinta nuo XIII a. (Zemgaï, 2003, p. 99). Nemaža jų rasta ir Latvijos teritorijoje esančiuose žiemgaliams priklausančiuose paminkluose – Aizkrauklės Gaidelių–Vidučių kapinynuose, Mežuotnės piliakalnyje. Lietuviškoje Žiemgalos dalyje jų nerasta. Išimtis galėtų būti tik Pavirvytės kapinynas, kur šios segės rastos degintiniame kuršio kape (I. Vaškevičiūtė, Cholodinskienė, 2008, p. 128-129). Tokių segių aptinkame ir kituose XIII-XIV a. tyrinėtuose Lietuvos senkapiuose – Griežėje, Kriemaloje, Kurkliniškėse, Liepiškėse, Marvelėje, Obeliuose, Paalksniuose, Payžnyje, Ruseiniuose, Rumšiškėse (E. Vasiliauskas, 2008, p. 68-72).

Taigi, ar galima laikyti miniatiūrines apsaginių seges buoželinėmis galvutėmis žiemgalių kultūros indikatoriumi? Vargu.

Belieka dar kartą peržiūrėti argumentus, kurie mums leistų (arba nleistų) kalbėti apie žiemgalių pabėgelių palaidojimus Barinės senkapyje.

1. Senkapio chronologija – XIII-XIV a. – atitinka rašytiniuose šaltiniuose nurodytą žiemgalių pasitraukimo į Lietuvą laikotarpi.
2. Vyraujantis kremacijos paprotys – argumentas, ne tik neįrodantis žiemgalių palaidojimo fakto, bet liudijantis atvirkštinį procesą.
3. Žirgų kapai – su žiemgalių kultūra nesusietas reiškinys.
4. Įkapės, rastos Barinės senkapyje, yra tapačios vienalaikėms kitų Lietuvos teritorijoje esančių senkapių įkapėms.
5. Konkrečių, tik žiemgalių kultūrai būdingų, nei dvasinės, nei materialinės kultūros reiškinių neišskirta.

Taigi galima konstatuoti, jog Barinės senkapyje palaidotieji nėra žiemgalių pabėgeliai. Apie čia palaidotus lietuvius kalba ir senkapį tyrinėjusi Alfreda Petrulienė (A. Petrulienė, 1992, p. 59). Galbūt žiemgalių kapus Upytės žemėje archeologai ras ateityje.

Šaltiniai ir literatūra:

- Dubonis A. 2004 – Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga) //Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas. Vilnius, 2004, p. 87-90.
LAA, 1978.
- Michelbertas M. 1986 – Senasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1986.
- Michelbertas M. 1997 – Paragaudžio pilkapynas. Vilnius, 1997.
- Petrulienė A. 1992 – Barinės senkapis // LA. Vilnius, 1992, p. 47-72.
- Striukaitė A. 1981 – Barinės (Panevėžio r.) kaimo senkapiro 1981 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, F1-b. Nr. 915;
- Striukaitė A. 1982 – Barinės (Panevėžio r.) kaimo senkapiro 1982 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIR, F1-b. Nr. 1002.;
- Tebel'skis P. 1990 – Berčiūnų pilkapiai // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 68-71.
- Urbanavičienė S., Vaškevičiutė I. 1994 – Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1992 ir 1993 metais // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 113-119.
- Urbanavičienė S. 1996 – Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1994-1995 metais // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 86-89.
- Urbanavičienė S. 1998 – Berčiūnų pilkapių tyrinėjimai 1996 metais // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 168-169.
- Urbanavičius V. 1969. XIV-XVII amžių pasaginės segės Lietuvoje // MADA, t. 2 (30), 1969, 111-120.
- Urbanavičius V. 1974 – Jakštaičių-Meškių (Šiaulių r.) senkapiro kasinėjimai 1973 metais // AETL 1972-1973 metais. Vilnius, 1974, p. 63-67.
- Urbanavičius V. 1976 – Jakštaičių-Meškių (Šiaulių r.) kapinyno tyrinėjimai 1974 metais //ATL 1974 ir 1975 metais. Vilnius, 1976, p. 129-134.
- Urbanavičius V., Urbanavičienė S. 1988 – Obelių kapinynas// LA Vilnius, 1988.